

Раздел 1 ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ АРХИТЕКТУРЫ

УДК 726. 5 (476)

АБ'ЁМНА – ПРАСТОРАВАЯ КАМПАЗИЦЫЯ СУЧАСНЫХ ПРАВАСЛАЎНЫХ ХРАМАЎ БЕЛАРУСІ (АСНОЎНЫЯ ХАРАКТАРЫСТЫКІ)

Арабей В.Г.

старшы выкладчык, кафедры «Архітэктура жылых і грамадскіх будынкаў», БНТУ

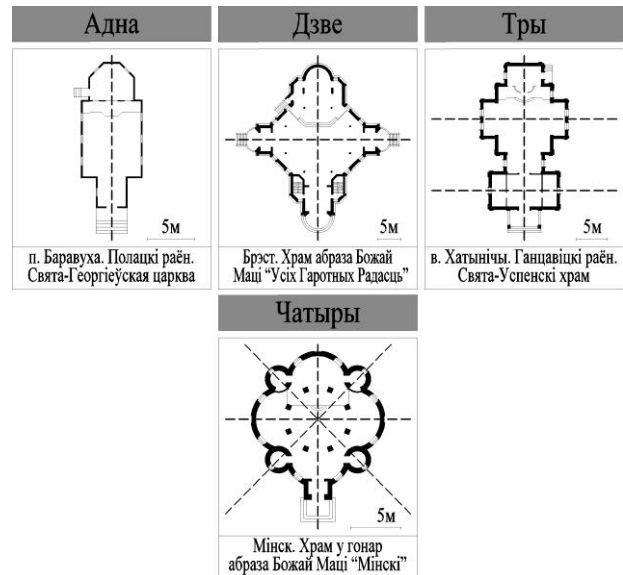
У якасці асноўных характарыстык аб'ёмна-прасторавай кампазіцыі сучасных праваслаўных храмаў, якія дамінуюць пры стварэнні архітэктурнага вобраза будынка царквы, вылучаюцца: сістэма гарызантальных і вертыкальных восяў; варыянты кампазіцый (цэнтральная, лінейная, цэнтральна-лінейная, лінейна-цэнтральная, групавая); колькасць аб'ёмных элементаў кампазіцый. Выкарыстоўванне разнастайных варыянтаў кампазіцыйных элементаў і іх колькасці спрыяе дасягненню вызначанага кампазіцыйнага эфекту, які садзейнічае выяўленню сімвалічнага значэння асобных элементаў храма і яго агульнай ідэі.

Уводзіны. Адну з вядучых роляў у фарміраванні вобраза праваслаўнага храма адыгрывае яго кампазіцыйнае рашэнне, якое ў лепшых узорах хрысціянскага дойлідства грунтуецца на багаслоўскіх канцэпцыях, праз якія могуць выяўляцца асноўныя дагматы царквы, асобныя палажэнні веравучэння альбо прысвячэнне храма.

Асноўная частка. Базавае значэнне ў развіцці аб'ёмна-прасторавай кампазіцыі храма належыць гарызантальным і вертыкальным восям [6, с. 322], па якіх адбываецца развіццё яго аб'ёмаў. Падчас даследавання было выяўлена, што колькасць гарызантальных кампазіцыйных восяў знаходзіцца ў дыяпазоне ад 1 да 4 (малюнак 1). 1-восевае рашэнне развіваецца па напрамку захад–усход, яго можна сімвалічна атаясаміць з караблём, на якім хрысціяне дасягаюць Царства Нябеснага [2, с. 19]. Яго асноўнымі кампазіцыйнымі характарыстыкамі з'яўляюцца лінейнасць і дынаміка (п. Баравуха. Полацкі раён. Свята-Георгіеўская царква).

2-восевае рашэнне сімвалізуе крыж з яго адмысловым месцам у хрысціянстве [1, с. 1426, 1465]. Скрыжаванне восяў захад – усход і поўнач-поўдзень акцэнтуюць увагу на

месцы злучэння і спрыяе стварэнню новага напрамку развіцця кампазіцыі – вертыкальнага. Названае рашэнне, як правіла, вызначаецца цэнтральнасцю і статычнасцю (Брэст. Храм у гонар абраза Божай Маці “Усіх Гаротных Радасць”), пры развіцці заходняй часткі крыжа можа дапаўняцца лінейнасцю.

Малюнак 1 – Варыянты гарызантальных кампазіцыйных восяў

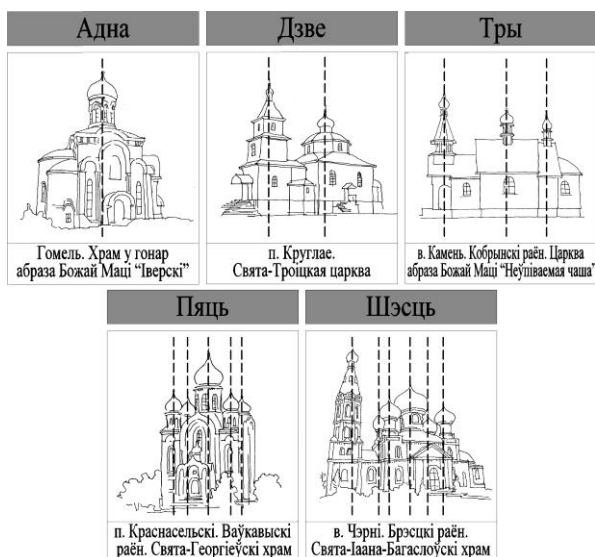
3-восевае рашэнне па сімваліцы ўвасабляе сабой крыж, які адрозніваецца ад папярэдняга варыянта дадатковым элементам на восі захад–усход. Ва ўсходняй частцы ён сімвалізуе таблічку з надпісам, у заходняй – падножжа [2, с. 61]. Дамінуючымі кампазіцыйнымі якасцямі, як і пры 1-восевым рашэнні, з'яўляюцца лінейнасць і дынаміка, але, у параўнанні з ім, выяўлення ў меншым маштабе. Дадатковымі ўласцівасцямі выступаюць метрычнасць

(в. Хатынічы. Ганцавіцкі раён. Свята-Успенскі храм) і цэнтрычнасць.

4-восевае рашэнне з’яўляецца развіццём 2-восевага з захаваннем сімвалічных і кампазіцыйных якасцяў, якія дапаўняюцца 2 дыяганальнымі восямі. У выніку да цэнтрычнасці і статычнасці дадаецца пэўная іерархічнасць восяў кампазіцыі (Мінск. храм у гонар абраза Божай Маці “Мінскі”).

Прыведзеныя 4 варыянты гарызантальных кампазіцыйных восяў ахопліваюць большасць прыходскіх храмаў сучаснага перыяду, але часам могуць сустракацца асобныя рашэнні, якія маюць іншую кампазіцыйную элементаў, напрыклад: спалучэнне сістэмы асноўных і дыяганальных восяў (в. Вялікі Двор. Стаўбцоўскі раён. Храм у гонар абраза Божай Маці “Неўпіваемая чаша”).

Колькасць вертыкальных кампазіцыйных восяў, параўнальна з гарызантальнымі, мае большую варыятыўнасць, з якой можна вылучыць 5 асноўных рашэнняў: 1, 2, 3, 5, 6-восевае (малюнак 2). Кожнай восі адпавядае дамінуючы вертыкальны элемент (купал, шацёр). Восі могуць мець разнастайнае сімвалічнае значэнне і месца размяшчэння.

Малюнак 2 – Варыянты вертыкальных кампазіцыйных восяў

1-восевае рашэнне сімвалізуе адзінства Бога, дасканаласць тварэння [3, с. 33]. Як

правіла, вось размяшчаецца над цэнтрам малітоўнай залы і спалучацца з 1 і 2-восевым гарызантальным рашэннем. У роўнай ступені сустракаюцца кампазіцыі з лінейным і цэнтрычным, дынамічным і статычным характарам (Гомель. Храм у гонар абраза Божай Маці “Іверскі”).

2-восевае рашэнне адпавядае дзвюм прыродам Богачалавека Ісуса Хрыста, дзвюм абласцям тварэння [3, с. 33]. Кампазіцыйная характарыстыка, параўнальна з папярэднім рашэннем, набывае якасці лінейнасці і дынамікі, спалучаецца з 1 і 3 гарызантальнымі восямі (п. Круглае. Свята-Троіцкая царква).

3-восевае рашэнне сімвалізуе лік асоб Святой Троіцы [3, с. 33]. Развіццё кампазіцыі адбываецца ўздоўж гарызантальнай восі і можа мець 4 варыянты кампазіцыі: 1) усе восі знаходзяцца на адной лініі захад-усход і асноўная, як правіла, размяшчаецца ў заходняй частцы царквы (в. Камень. Кобрынскі раён. Храм у гонар абраза Божай Маці “Неўпіваемая чаша”). 2) рашэнне падобна папярэдняму варыянту, але дамінуючая вось уладкоўваецца ў цэнтральнай частцы (в. Бобр. Крупскі раён. Свята-Мікалаеўская царква). Характар кампазіцыі вызначае лінейнасць і дынамізм; 3) асноўная вось размяшчаецца ў цэнтры малітоўнай залы, а 2 дадатковыя – недалёка ад яе на захадзе, утвараючы своеасаблівую групу. Хаця кампазіцыя прыярытэтна развіваецца па адзінай гарызантальнай восі, але з’яўляецца пэўная цэнтрычнасць, памяннасць дынамічнасць пабудовы (Гродна. Царква ў гонар Сабора Усіх Беларускіх Святых); 4) асноўная вось знаходзіцца ў цэнтральнай частцы храма, а дадатковыя восі, у адрозненні ад папярэдняга варыянта, размяшчаюцца ў крайняй заходняй частцы царквы. Характар кампазіцыі аб’ядноўвае якасці лінейнасці і цэнтрычнасці, дынамікі і статыкі (в. Дзятлавічы. Лунінецкі раён. Спаса-Праабражэнская царква).

5-восевае рашэнне сімвалізуе Хрыста і 4 евангелістаў [3, с. 33]. Кампазіцыя мае ярка праяўленую цэнтрычнасць з дамінаваннем цэнтральнай восі. 4 дадатковыя восі могуць

размяшчацца як па дыяганалі храма (п. Краснасельскі. Ваўкавыскі раён. Свята-Георгіеўскі храм), так і па восях захад–усход, поўнач–поўдзень (в. Вялікія Матыкалы. Брэсцкі раён. Свята-Дабравешчанская царква). Апошні варыянт сустракаецца рэдка, але з’яўляецца развіццём традыцый беларускага культывага дойлідства [5, с. 89], чым заслугоўвае адмысловай увагі пры жаданні стварэння самабытных аб’ёмна-просторавых рашэнняў. Характар кампазіцыі можа быць як статычным, так і дынамічным, колькасць гарызантальных кампазіцыйных восяў – 2 і 4.

6-восевае рашэнне з’яўляецца развіццём папярэдняга варыянта, які дапаўняецца дадатковай воссю ў заходняй частцы, у ім злучаюцца якасці цэнтрычнасці і лінейнасці, дынамічнасці і статычнасці (в. Чэрні. Брэсцкі раён. Свята-Іаана-Багаслоўскі храм). Колькасць гарызантальных восяў такіх кампазіцый знаходзіцца ў дыяпазоне ад 1 да 4.

Кампазіцыі сучасных праваслаўных храмаў прадстаўлены двума асноўнымі варыянтамі: цэнтрычным, лінейным і трыма дадатковымі: цэнтрычна-лінейным, лінейна-цэнтрычным, групавым (малюнак 3). Цэнтрычная кампазіцыя развіваецца па вертыкальнай восі, часта для яе ўласцівыя такія якасці, як статычнасць і манументальнасць, якія асабліва часта выкарыстоўваюцца пры праектаванні сабораў (Магілёў. Спаса-Праабражэнскі сабор) і цэркваў-помнікаў (Мінск. Храм у гонар абраза Божай Маці “Сысканне загінуўшых”). Распаўсюджанасць цэнтрычнай кампазіцыі для дадзеных тыпаў пабудовы абумоўлена размяшчэннем іх у такой горадабудаўнічай сітуацыі, калі яны з’яўляюцца архітэктурнымі дамінантамі і разлічаны на візуальнае ўспрыманне з розных бакоў.

Цэнтрычная кампазіцыя прадстаўлена 3 варыянтамі спалучэння колькасці гарызантальных і вертыкальных восяў: 1) узаемаздзейнічаюць 2 гарызантальных і 1 вертыкальная вось, пры названым рашэнні дамінуюць такія якасці кампазіцыі, як рытм

і раўнавага, пірамідальнасць (в. Наваселле. Мінскі раён. Храм у гонар Раства Хрыстова); 2) спалучаюцца 2 гарызантальных і 5 вертыкальных восяў, параўнальна з 1 варыянтам, кампазіцыя атрымлівае больш складаную пабудову і характарызуецца прасторавасцю, іерархічнасцю аб’ёмаў. Выкарыстоўваюцца як дынамічныя, так і статычныя рашэнні (п. Краснасельскі. Ваўкавыскі раён. Свята-Георгіеўскі храм); 3) аб’ядноўвае 4 гарызантальных і 5 вертыкальных восяў. Па асноўным якасцям супадае з 2 варыянтам з той розніцай, што ў асноўным ужываецца статычная кампазіцыя (Мінск. Храм у гонар абраза Божай Маці “Мінскі”).

Малюнак 3 – Варыянты кампазіцый

Лінейную кампазіцыю характарызуе развіццё па восі захад–усход і ў большасці выпадкаў дынамізм. Яе выкарыстанне ў значнай ступені характэрна для цэркваў прыходскіх, на могілках і пры ўстановах. Як правіла, названыя храмы маюць такія горадабудаўнічыя рашэнні, калі максімальная ўвага надаецца аднаму з фасадаў, а астатнія маюць меншае значэнне (в. Мінойты. Лідскі раён. Свята-Елісееўская царква).

Лінейная кампазіцыя звычайна фарміруецца 1, 3 гарызантальнымі і 1–3 вертыкальнымі восямі. Часам сустракаюцца

варыянты без вертыкальных вояў (в. Стаўбун. Веткаўскі раён. Храм у гонар абраза Божай Маці “Сысканне загінуўшых”). Дзякуючы разнастайным камбінацыям колькасці гарызантальных і вертыкальных вояў, утвараюцца кампазіцыі з большай альбо меншай праяўленасцю лінейнасці. Актыўна ўжываюцца такія сродкі кампазіцыі, як: дынаміка, якая дасягаецца развіццём аб’ёма па гарызантальнай восі (в. Цырын. Карэліцкі раён. Свята-Міхайлаўская царква); метр, з раўнамерным размяшчэннем аднолькавых элементаў у напрамку захад–усход (Гомель. Свята-Іаана-Кармянская царква); рытм, дзе змяняецца велічыня элементаў (в. Варонча. Карэліцкі раён. Свята-Ефрасіннеўская царква) [4, с. 52; 6, с. 319–370].

Цэнтрычна-лінейная і лінейна-цэнтрычная кампазіцыі ўвасабляюць сабой аб’яднанне 2 папярэдне разгледжаных тыпаў з дамінаваннем адной з характэрных якасцяў: цэнтрычнасці (Беразіно. Свята-Мікалаеўская царква) альбо лінейнасці (Бяроза. Свята-Петра-Паўлаўскі храм). Названыя кампазіцыі могуць мець 1–4 гарызантальныя і 1–3, 5, 6 вертыкальных вояў у шматлікіх варыянтах узаемадзеяння паміж сабой. Горадабудаўнічы патэнцыял цэнтрычна-лінейнай і лінейна-цэнтрычнай кампазіцый злучае ў сабе якасці цэнтрычнай і лінейнай.

Найбольш традыцыйным шляхам стварэння цэнтрычна-лінейнай кампазіцыі з’яўляецца даданне да асноўнага цэнтрычнага аб’ёму з усходу – алтара, а з захаду – трапезнай, бабінца. Звычайна над адным з заходніх памяшканняў альбо сумежна з імі размяшчаецца званіца, што ў спалучэнні з малітоўнай залай стварае хвалепадобны сілуэт усёй пабудовы. Пры актыўным развіцці аб’ёмаў апсіды, трапезнай, бабінца і асабліва званіцы кампазіцыйны акцэнт змяшчаецца з цэнтральнай часткі храма і ўтвараецца лінейна-цэнтрычная кампазіцыя.

Групавая кампазіцыя, параўнальна з раней разгледжанымі рашэннямі, вылучаецца асіметрычнасцю і адвольнай кампазіцыяй

гарызантальных і вертыкальных вояў, аб’ёмаў. Для дадзенай кампазіцыі характэрны дынаміка і кантрастныя адносіны паміж элементамі, у тым ліку высотныя. У сувязі з адсутнасцю відавочнага строю і сістэмнасці, складанасцю з’яўляецца стварэнне гарманічнай, ураўнаважанай кампазіцыі, неабходнай пры ўзвядзенні праваслаўных храмаў, што абумоўлівае яе рэдкае выкарыстанне ў сучаснай практыцы. Нягледзячы на гэта, пры прафесійным рашэнні семантычных і кампазіцыйных задач могуць стварацца арыгінальныя вобразныя рашэнні (Мінск. Свята-Троіцкая царква).

Малюнак 4 – Колькасць аб’ёмных элементаў

Колькасць аб’ёмных элементаў храма ў асноўным супадае з колькасцю частак плана, якія прадстаўлены 1–5 і шматчастковымі пабудовамі, дзе за частку прымаюцца такія планіровачныя элементы, як: а) апсіда, малітоўная зала, трапеза, бабінец (асноўныя); б) рызніца, панамарка, хрысцільня і г.д. (дадатковыя). Часам сустракаюцца рашэнні, дзе аб’ёмных элементаў больш (Касцюковічы. Свята-Марыі-Магдалінаўская царква). Дамінуючая кампазіцыйная роля адводзіцца малітоўнай зале, вежы, вежы-званіцы.

1-аб’ёмны храм можа мець цэнтрычную (Маладзечна. Храм у гонар Усіх Святых) і

лінейную (в. Гайна. Лагойскі раён. Свята-Міхайлаўская царква) кампазіцыю з 1, 2 завяршэннямі. Як правіла, аб'ём не мае члянэнняў, але часам рашэнне паперці можа прадстаўляць сабою порцік (в. Вялікія Вераб'евічы. Навагрудскі раён. Свята-Георгіеўская царква).

2-аб'ёмны храм прадстаўлены адзіным кампазіцыйным рашэннем з дамінаваннем вежы-званіцы над малітоўнай залай і 2 завяршэннямі (п. Ялізава. Асіповіцкі раён. Малы храм у гонар Раства Хрыстова). З пункту гледжання сімвалікі формаўтварэння і кампазіцыйнай арганізацыі застаецца нерэалізаваны патэнцыял з дамінаваннем малітоўнай залы над бабінцам альбо апсідай. Для ўзведзеных 2-аб'ёмных храмаў уласціва лінейна-цэнтральная кампазіцыя.

3-аб'ёмны храм, параўнальна з папярэдне разгледжаным, падае 4 варыянты развіцця кампазіцыі: 1) аб'ём малітоўнай залы мае 1 завяршэнне і дамінуе над бабінцам і апсідай (Слонім. Храм у гонар св. вял. Серафіма Жыровіцкага); 2) у аснове рашэнне аналагічнае першаму з той розніцай, што над бабінцам уладкоўваецца вежа-званіца з завяршэннем, кампазіцыйна падпарадкаваная асноўнаму аб'ёму (в. Псуя. Глыбоцкі раён. Свята-Троіцкая царква); 3) параўнальна з разгледжанымі варыянтамі, кампазіцыйны акцэнт пераносіцца на вежу-званіцу, якая ўзвышаецца над малітоўнай залай і апсідай (п. Коханава. Талачынскі раён. Свята-Мікалаеўская царква). Завяршэнні маюць вежа і малітоўная зала; 4) кампазіцыя захоўвае рытмічную пабудову папярэдняга рашэння, але, ў адрозненне ад яго, апсіда атрымлівае завяршэнне (в. Лышча. Пінскі раён. Свята-Аляксандра-Неўская царква). 3-аб'ёмныя храмы могуць мець цэнтральна-лінейную і лінейна-цэнтральную кампазіцыю.

4-аб'ёмны храм па кампазіцыйных рашэннях і пабудове аналагічны 3-аб'ёмнаму з той розніцай, што паміж малітоўнай залай і бабінцам уладкоўваецца трапеца. Як правіла, яна характарызуецца меншай вышыняй, параўнальна з суседнімі

аб'ёмамі, і адсутнасцю завяршэння (в. Рагозна. Жабінкаўскі раён. Свята-Дзімітрыеўская царква).

5-аб'ёмны храм можа мець 4 варыянты развіцця кампазіцыі: 1) з ярка выяўленай цэнтральнасцю, калі да высокага асноўнага аб'ёма з усходу, захаду, поўначы і поўдня дадаюцца больш нізкія і ўсе яны маюць завяршэнні (в. Вялікія Матыкалы. Брэсцкі раён. Свята-Дабравешчанская царква); 2) асноўныя якасці падобны з папярэднім рашэннем, але ў дадатковых элементаў адсутнічаюць завяршэнні (п. Урэчча. Любанскі раён. Свята-Кірыла-Мяфодзіеўская царква); 3) 3-аб'ёмная кампазіцыя, якая разглядалася раней, дапаўняецца аб'ёмамі рызніцы і панамаркі (в. Адахаўшчына. Баранавіцкі раён. Свята-Ільінская царква); 4) 3-аб'ёмная кампазіцыя дапаўняецца гандлёвымі, дапаможнымі альбо інжынерна-тэхнічнымі памяшканнямі, сумежнымі з бабінцам (Орша. Храм у гонар прав. Ляаніда). Для 3 і 4 варыянта, у залежнасці ад дамінуючага аб'ёма, уласціва цэнтральна-лінейная ці лінейна-цэнтральная кампазіцыя.

6-аб'ёмны храм – дапоўненае рызніцай і панамаркай рашэнне 4-аб'ёмнага з характэрнымі для яго кампазіцыйнымі якасцямі.

Шмтаб'ёмныя храмы з'яўляюцца развіццём разгледжаных 6 асноўных варыянтаў. Памяшканні рознага прызначэння могуць вылучацца ў асобныя аб'ёмы (Мінск. Храм у імя св. архіеп. Іаана Шанхайскага і Сан-Францыскага), дапаўняцца дадатковымі элементамі (Івацэвічы. Храм у гонар абраза Божай Маці “Дзяржаўны”) альбо атрымліваць дадатковае члянэнне асноўных аб'ёмаў (в. Наваселле. Мінскі раён. Храм у гонар Раства Хрыстова).

Заканчэнне. Грунтуючыся на праведзеным аналізе асноўных характарыстык аб'ёмна-прасторавай кампазіцыі праваслаўных храмаў, можна прапанаваць шэраг рэкамендацый, якія паспрыяюць раскрыццю адмысловага архітэктурна патэнцыяла прыходскіх цэркваў:

– выкарыстоўваць сістэму гарызантальных і вертыкальных восяў як аснову для ўвасаблення пэўных багаслоўскіх канцэпцый, прысвячэнняў храмаў, разглядаючы яе як кампазіцыйны каркас будынка;

– аб’ёмна-прасторавае рашэнне храма павінна прымацца ў адпаведнасці з яго роляй у горадабудаўнічай кампазіцыі паселішча і тыпалагічнай прыналежнасцю;

– выкарыстоўваць патэнцыял сістэмы восяў і аб’ёмна-прасторавай кампазіцыі для выяўлення характэрных нацыянальных і рэгіянальных адметнасцяў праваслаўнага храмабудаўніцтва Беларусі (4 вертыкальныя восі; размяшчэнне вежаў па баках свету і г.д.);

– развіваць і выкарыстоўваць архітэктурна-мастацкі патэнцыял групавых кампазіцый (блізкі сучасным прынцыпам формаўтварэння), які дазволіць максімальна гарманічна ўзаемадзеінічаць праваслаўнаму дойлідству і навакольнай забудове;

– колькасць і кампазіцыйнае ўзаемадзеянне аб’ёмных элементаў храма падпарадкоўваць іх семантычнаму значэнню (ствараць сістэму з выразнай іерархіяй элементаў у адпаведнасці з сакральнай значнасцю частак царквы);

– пашыраць выкарыстоўванне шмат-аб’ёмных храмаў, кампазіцыйная разнапланавасць якіх падае высокі ўзровень эстэтычнага ўздзеяння і выгодна вылучае будынак храма ў кампазіцыі паселішча.

Літаратура:

1. *Біблія : Кн. Святога пісання Старога і Новага Запавету : Кананічныя : У беларус. пер. / пер. В. Сёмуха. – Duncanville (USA) : World Wide Printing, 2002. – 1534 с.*

2. *Калинина, Г. Символика и устройство православного храма / Калинина. – Москва : Лепта Книга, Яуза-пресс, Эксмо, 2008. – 96 с.*

3. *Настольная книга священнослужителя / По благословению Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Пимена. – Москва ; Изд. Моск. Патриархии, 1983. – Т. 4. – 824 с.*

4. *Объемно-пространственная композиция : Учеб. для вузов / А.В. Степанов, В.И. Мальгин, Г.И. Иванова [и др.] ; под общ. ред. А.В. Степанова. – Москва : Архитектура–С, 2007. – 256 с.*

5. *Страчаная спадчына : Загінуўшыя абаронцы. Зруйнаваныя святыні. Па колішніх маёнтках. Гароды і час / Т. Габрусь, А. Кулагін, Ю. Чантурыя [і інш.]. – Мінск : Польша, 1998. – 350 с.*

6. *Чинь, Франсис Д.К. Архитектура : форма, пространство, композиция: пер. с англ. / Франсис Д.К. Чинь. – Москва : АСТ : Астрель, 2005. – XIV, 399 с.*

COMPOSITIONS OF MODERN ORTHODOX CHURCHES IN BELARUS (MAIN CHARACTERISTICS)

Arabei V.

Composition of modern Orthodox churches in Belarus has dominant characteristics: system of horizontal and vertical axes; versions of compositions (centric, linear, centric-linear, linear-centric, group), number of composition elements. The main idea of the church is embodied by a particular set of composite solutions.

Поступила в редакцию 23.01.2013г.